
A keresztények és a törvény

Gabriella Aragione a Strasbourgi Egyetem Protestáns Teológiai Karának oktatója tulajdonképpen a Genfi Egyetem és a párizsi École Pratique des Hautes Études (vallástudományi szekció) közös doktori programja keretében megvédett disszertációjának egy összefüggő részét jelentette meg monográfia formájában, későbbre halasztva a gnosztikusoknak és Markionnak a törvényre (*nomosz*) vonatkozó reflexióit. Művében tehát tudatosan összpontosít azoknak az ókeresztény szerzőknek a gondolataira, akik valós vagy elképzelt pogány személyeknek címezték az írásaikat. Figyelmének középpontjában a vizsgált íróknak a római birodalom politikájához és kultúrájához való viszonyulása áll. Ebből kifolyólag tulajdonképpen három lényeges kérdést vizsgál. Éspedig: mi volt az ókeresztények hozzáállása 1. a fennálló törvényekhez és hagyományokhoz; illetve 2. a zsidó törvényhez; valamint 3. rendelkeztek-e saját, sajátos törvénnyel?

A hét fejezetre tagolódnó mű értelemszerűen abból indul ki, hogy mi is volt az az intellektuális hagyomány és kulturális kontextus, amelyben a keresztény szerzők álláspontjukat megfogalmazni kényszerültek (*La naissance d'un nouveau sujet politico-religieux*, 13–21. o.). Hiszen a görög gondolkodókat már évszázadok óta foglalkoztatták a társadalom alapjaira, az emberi közösségek fejlődésére, az eltérő jogi rendszerekre, illetve a legjobb kormányzási formára vonatkozó kérdések. Mindannyian megegyeztek abban, hogy egyetlen emberi közösség – még a legkisebb – sem élhet olyan szabályok, törvények nélkül, amelyek meghatározzák az egyes személyek jogait, illetve kötelességeit. Végeredményben a *nomosz* lett az a fogalom, amely a különböző korok és gondolkodók reflexióit katalizálta; erőteljes ideológiai és önazonossági dimenzióval telítve. A felvetődő kérdés tehát az volt, hogy a keresztények (*khrisztianoi*), mint *genosz*, milyen alapon fogalmazhatják meg az igényeiket és a követeléseiket? Hiszen a judaizmustól elszakadva már nem élvezhették a *religio licita* nyújtotta védelmet. Az a *nomosz* pedig, amelyre hivatkoztak – az egyedüli Isten kinyilatkoztatása, amely a helyes életmódot és istentiszteletet határozza meg – a kortársak

(„pogányok”) számára egyszerűen meg- és elfogadhatatlannak bizonyult. A probléma alapvetően abból adódott, hogy a látszólag pusztán vallási kérdésnek nagyon komoly politikai és társadalmi implikációi voltak. Hiszen a keresztény életmód összeütközésbe került a korabeli normákkal (*nomi-moi*). Lényegében véve ezen az alapon – vagyis a sajátos, mind a zsidó, mind a „pogány” életviteltől különböző életvitelen – indult el a keresztény önazonosság kikristályosodása. A kutatások elsősorban két irányban vizsgálták, vizsgálják a kérdést: egyrészt a nép („új nép” vagy „filozófus nép”), másrészt a vallási egyesület vonatkozásában. A két megközelítés azonban nem annyira antagonisztikus, hanem sokkal inkább komplementer. Együttesen világítanak rá a kereszténységre, mint vallási és társadalmi jelenségre, univerzális és lokális dimenzióira. G. Aragione azonban mégis a népként való meghatározást – és a korabeli értelmiséggel, hivatalosságokkal párbeszédet szorgalmazó szerzőket (Arisztidész, Juszminosz, Meliton, Athénagoras, Tatianosz, Theophilosz, valamint Alexandria Kelemen és Órigenész) – részesíti előnyben, mert a keresztények csakis ebben a minőségben vindikálhatták maguknak a saját/sajátságos *nomosz*-t, és mindenekelőtt azt a jogot, hogy annak az előírásai szerint éljenek. Ugyanakkor nagyobb figyelmet szentel a „második szofisztikának”, amely mintegy új megvilágításba helyezi a keresztény apologetikus irodalmat, és rávilágít arra, hogy az egyes szerzők esetében tulajdonképpen elit keresztényekről, a „tudás szakembereiről” (*professionnels du savoir*; 17. o.) beszélhetünk, akik elhagytak egy közösséget és identitást, mégpedig egy másik közösségért és identitásért. Ez utóbbi azonban nem volt eléggé kiforrott. A keresztény identitás egyéni és közösségi meghatározása valójában az ő alkotói tevékenységük eredménye. A folyamat végén – kb. 177–180 körül – Kelszosz az első „pogány” értelmiségi, aki felismerte, hogy a kereszténység sokkal több, mint egy vallási közösség; valójában egy ellen-társadalom, amely sok tekintetben kivonja magát a *koinosz nomosz* hatálya alól. A keresztények ellen írt művének tényleges hatása azonban ismeretlen, hiszen Órigenész csak jó fél évszázaddal később vállalkozott a cáfolatára, nem is annyira saját kezdeményezéséből, hanem mecénása, Ambrosziosz kérésére.

A könyv második fejezete világossá teszi, hogy a „törvény” közelről sem tekinthető a *nomosz* pontos fordításának (*La réflexion sur la loi et les lois: définition des problèmes et des enjeux*, 23–53. o.). Ez is abba a fogalmi kategóriába tartozik (a *logosz*hoz, vagy a *polis*szhoz hasonlóan), amely fogalom jelentésének eredeti gazdagságát szinte lehetetlen modern nyelven visszaadni, mert a mögötte meghúzódó realitást képtelenek vagyunk pontosan megragadni. G. Aragione tehát arra vállalkozik, hogy vázolja meg annak a

szónak/fogalomnak a történetét, Héródotosztól egészen a római birodalom időszakáig. Mivel egy adott kortól kezdődően (Kr. e. az V. század, Athén) a politikai törvény jelölésére is használták, a gondolkodásban értelemszerűen felmerült a törvényhozó kérdése, akinek társadalomszervezői feladatot tulajdonítottak. Platón követően pedig a dolgok mércéje az isten, és nem az ember lett (*Törv.* 4,716c).

A harmadik fejezetben a törvények értékelése kerül előtérbe (*Toutes les lois ne sont pas de véritables lois*, 55–77. o.). Szó esik magának a törvénynek az abszolút alapjáról (legfőbb jó), a valódiságáról, az illetékességi területéről (polgári, avagy szakrális), valamint az idejéről (örök érvényű, vagy időleges). Teljesen természetes tehát, hogy a római birodalomban vitatkoztak a törvényről (lásd pl. Cicero, Alexandriai Philón), ahogy az a negyedik fejezetből kiderül (*Pourquoi des débats sur la loi dans la Rome impériale?*, 79–104. o.). Annál is inkább mivel a második szofisztika gondolkodásában fontos szerepet játszott a római *baszileia* és a görög *paideia* (lásd pl. Aelius Ariszteidész).

A keresztényeknek tehát ebbe az intellektuális, kulturális, politikai és társadalmi környezetbe kellett beilleszkedniük, identitásukat meghatározniuk. A törvény kérdése számukra megkerülhetetlenné vált, ahogy az az ötödik fejezetből kiviláglik (*Les chrétiens ont-ils un nomos ou un anti-nomos? Le témoignage de Celse*, 105–131. o.). Tisztázniuk kellett ugyanis a viszonyukat/viszonyulásukat egyrészt az érvényben lévő törvényekhez és hagyományokhoz, másrészt pedig a zsidó törvényhez; illetve fel kellett mutatniuk a saját törvényüket és a törvényhozójukat. Ahogy az Kelszosz vádjából kiderül, a kortársakat elsősorban a keresztények rejtőzködése, a hagyományoktól való elszakadás, és a tanításban felfedezett ellentmondások zavarták.

A hatodik fejezetben tehát a szerző mintegy értelemszerűen teszi fel a kérdést: beszélhetünk-e keresztény *nomosz*ról (*Peut-on parler d'un nomos chrétien?*, 133–187. o.)? Órigenészt idézve kijelenti: ahhoz, hogy a kérdést meg lehessen válaszolni, először magát a törvény fogalmát kell tisztázni. Az apológéták hangsúlyozták, hogy a keresztények rendelkeznek mindazokkal a minőségi tulajdonságokkal (alapító, antikvitás, láthatóság), amelyek szükségesek ahhoz, hogy saját *nomoszuk* legyen. Rámutattak arra, hogy a keresztények egy olyan új *genoszt* alkotnak, amely az antikvitásban gyökerезik. Tulajdonképpen az ő törvényhozójuk lelhető fel mind a mózesi törvény, mind a görög filozófia igazságtartalma mögött.

Az álláspontok azonban olyan mértékben eltértek egymástól, hogy a feszültség mondhatni kikerülhetetlennek bizonyult, ahogy az a hetedik

fejezetben meg is fogalmazódik (*Une tension sous-jacente*, 189–219. o.). Az Istent imádók ugyanis magukat *triton genosz*ként különböztették meg mind a görögöktől, mind pedig a zsidóktól. Az ellentét Septimius Severus császár uralkodása alatt helyi keresztényüldözésekben vált nyilvánvalóvá, 202 és 204 között. Ebben a kontextusban fogalmazta meg Órigenész, hogy tulajdonképpen mit is jelent kereszténynek lenni. Szerinte a keresztények egy spirituális természetű és egyetemességre hivatott népet alkotnak. Olyan *nomosz*uk van, amely értelemmel felfogható, ellenben nem kizárt, hogy minden másikkal összeegyeztethetetlen. Hiszen a keresztény először – és mindenekelőtt – egyháztag, és csak azután állampolgár. Mivel ez az isteni eredetű és a jóra irányuló *nomosz* mindenekfelett áll, lényegében véve egyedül alkalmas egy olyan stabil társadalom megeremtésére, ahol indifferenssé válnak a hagyományos etnikai sajátosságok.

A világosan strukturált, és eredeti gondolatokat megfogalmazó monográfia – amelyet a forrásszövegek jegyzéke (261–275. o.) tesz könnyen kezelhetővé – tartalmas bibliográfiával (221–259. o.) zárul. Ennek értékét az növeli, hogy a források felsorolása mellett a másodlagos szakirodalmat tematikusan kategorizálja. Ebből körvonalazódik, hogy kik azok a modern szerzők, akik 1. a *nomosz* fogalmát, a törvénnyel kapcsolatos kérdéseket, a politikai gondolkodást, a civilizációk közötti identitás-határok meghatározását, az etnográfiai problematikát; 2. a római birodalom politikai és kulturális életét, illetve 3. a *nomosz* vitában szerepet vállaló keresztény szerzőket és a korabeli történeti kontextust tárgyalták.

Átfogó és mélyreható kutatásának eredményeként G. Aragione álláspontja az, hogy az általa vizsgált kérdésekre lehetetlen általános és egyértelmű választ megfogalmazni. Az egyes szerzők nézetei eltérőek. Ellenben közös bennük az, hogy azok a („pogány”) kortársak számára egyszerűen elfogadhatatlanok. Az ökeresztény szerzők hiába hangoztatják a lojalitásukat, a konfliktus mindig lehetséges mind a politikai hatalommal, mind pedig a társadalommal. Időnként ezért is robbannak ki keresztényüldözések. A keresztényekkel szembeni – különösen a városi értelmiség körében megfogalmazódó – fenntartásokat elsőnek Kelszosz foglalta strukturált rendszerbe. Véleménye szerint a kereszténység egy olyan palesztinai mozgalomhoz kötődik, amely fellázadt a zsidóság ellen, elterjedve a birodalomban tulajdonképpen megtagadta a gyökereit, elzárkózik a szerepvállalásuktól, vagyis mintegy kivonul a társadalomból, és végeredményben magát a fennálló társadalmi rendet veszélyezteti. A korabeli keresztény értelmiség természetesen arra az álláspontra helyezkedett, hogy a saját koruk törvényei valójában nem is törvények. Ebből kifolyólag az isteni eredetű doktrína elfogadása

lehetővé tette számukra, hogy végső búcsút mondjanak ezeknek a (nem-)törvényeknek.¹ Constantinus hatalomra kerülésével – és a kereszténység intézményes betagolódásával a birodalmi hatalmi struktúrákba – értelemszerűen a magatartások és álláspontok radikális megváltozásának, újraértelmezésének és újraértékelésének leszünk majd a tanúi. De a közhiedelemmel ellentétben, ez nem Constantinusszal kezdődik, hanem már a III. század utolsó harmadában. Constantinus tehát nem elindítója, hanem haszonélvezője egy olyan átalakulási folyamatnak, amelyet a hatalomban levő kortársai közül egyedül ő ismert fel, és lehetőségként egyedül ő ragadott meg. Mint tudjuk, sikerrel.

Gabriella Aragione: *Les chrétiens et la loi. Allégeance et émancipation aux IIe et IIIe siècles.* (A keresztények és a törvény. Lojalitás és emancipáció a II–III. században) (Christianismes antiques) Labor et Fides, Genève – Paris, 2011, 280 o.

Jakab Attila

¹ Lásd Órigenész: Kelszosz ellen [V,40]. Fordította, az előszót és a jegyzeteket írta, valamint a névmutatót készítette Somos Róbert. (Catena. Fordítások, 11) Kairosz Kiadó, Budapest, 2008.